

ה. המקור מחז"ל שבעולם הבא אין גוף

וביארנו גם כן שבעולם הבא אין בו מציאות גופות, אחר שאמרו חכמים ז"ל שאין בו "לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש" – מן השקר שיהיו לו הכלים לבטלה, חלילה לה! מפועל הבטלה! כי כשיהיה לאדם פה ואצטומכא (=קובה) וכבד וכלי התשמיש, והוא לא יאכל ולא ישתה ולא יוליד, תהיה אם כן מציאותו בטלה גמורה. ואין ראוי שיחלוק אדם על עניינים אלה, שיש עליהם ראיות שכליות בפשוטי דרשות שראוי לאומרן בפני הנשים בבית האבל⁸.

וכבר סתר מי שסתר (=רבי מאיר הלוי אבולפיה, הרמ"ה, בספר יד רמה בהקדמה לחלק⁹) דעתנו זה באמרו: הנה משה ואליהו עליהם השלום עמדו זמן בלא אכילה ושתיה והם גופות? ! כן יהיו בני העולם הבא! לא אליכם כל עוברי דרך! הביטו וראו: משה ואליהו עליהם השלום כליהם לא היו לבטלה, ששניהם היו אנשים מבני העולם הזה, אכלו ושתו בהם לפני המופת ואחריו¹⁰, ואיך יקישו מזה למציאות הנמשך אשר אין תכלית לו, אלא כמו שאמרו זכרונם לברכה: "לעולם שכולו טוב, לעולם שכולו ארוך", איך יהיו בו כלים לגוף לבטלה? וכבר נודע, שהגוף בכללו אמנם הוא כלי לנפש לעשות בו כל הפעולות, אשר אין פעולה אחת מהן נמצאת לעולם הבא. ואלו (החושבים שבעולם הגמול יש גוף) לא ידעו בגודל הגנות היוצאת, למי שייחס לה פועל הבטלה, והמציא כלים שיבקש מהם תכלית ללא תכלית.

הערות – ילמד ענוים דרכו

- 8 עיין מו"ג, כה.
- 9 הרמ"ה היה צעיר הרבה מהרמב"ם, אך כתב ביקורת חריפה על עניין העולם הבא ותחיית המתים ועל הפרשנות האלגורית של הרמב"ם למדרשי חז"ל באיגרת ששלח לחכמי לונלי. אך הם העריצו את הרמב"ם ודחו את הביקורת. הרמ"ה לא שקט ושלח את חלופת המכתבים לר"ש משנץ מבעלי התוספות, והוא תמך בשיטתו. עם זאת, לאחר כשלושים שנה, כשצצה בספרד הביקורת הקנאית של רבי שלמה מן ההר ותלמידיו נגד הרמב"ם, נשאר הרמ"ה ניטרלי.
- 10 הרמב"ם הבין שהקושיה היתה ממשה שהיה ארבעים יום על הר סיני ואליהו שהלך ארבעים יום ללא אכילה ושתיה עד הר סיני. אבל הקושיה של היד רמ"ה היתה גם מאליהו, שעל פי מדרשי חז"ל עלה בסערה עם גופו, וכן לכאורה נראה מהפסוקים, שלא מצאו את גופו ולא קברו אותו, והנביא מלאכי מתנבא עליו "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא", הרי שהוא עדיין חי. וכן העיר על הרמב"ם הרמב"ן בשער הגמול. וכתב הראב"ד בעל ההשגות בהל' תשובה ח, בביאור מצב הגוף של אליהו ושיהיה לעתיד לבוא: "אבל אפשר שהבורא ישים גווייתם חזקות ובריאות כגוויית המלאכים וכגוויית אליהו וזכור לטוב ויהיו העטרות כמשמען וכפשוטן ולא יהיה משל". ועל שאלת הרמב"ם שהגוף יהיה לבטלה, כתב הרמב"ן בשער הגמול שאינו לבטלה כי יש בו רמזים לסודות עליונים. והיד רמ"ה תירץ שגם הגוף צריך להיות בזמן השקר. והרמח"ל בדעת תבונות ביאר שהגוף יהיה אך יזדכך למדרגה גבוהה על ידי הנשמה, ואז יהיה ניזון ונהנה מזיו השכינה כמו הנשמה.

מסלול 1: יום ה לפרשות ויקהל (פקודי)

מסלול 2: יום ב לפרשות ויקהל (פקודי)

ו. למה קשה להמון לתפוס שהעולם הבא הוא חיי נצח ללא גוף

ואמנם יחייב זה כולו מה שיעלה בדמיון ההמון, אשר לא יאמינו שיש מציאות חזקה, רק לגוף, או למה שאינו גוף אבל הוא פועל בגוף, רוצה לומר כמקרים, הוא גם כן נמצא אצלם, אבל אין חזקתו במציאותו כחוזק הגוף. ואולם מה שאינו גוף ולא מקרה בגוף - אינו נמצא אצל הסכלים אשר הם בלא ספק, אף על פי שהזקינו, גמולי מחלב עתיקי משדים (=נשאר תינוקות באמנותם). ומפני זה יאמינו רובם שה' גוף, שאם לא יהיה גוף - אצלם אינו נמצא¹¹. ואמנם הנקראים חכמים באמת, לא על דרך העברה, הנה התבאר אצלם, שכל נבדל מן החומר הוא יותר חזק המציאות מבעל החומר, ואין ראוי לומר יותר חזק, אבל מציאות הנבדל יותר אמיתית, מפני שלא ישיגהו אחד מאופני השינוי. והם אשר התבאר אצלם במופת (=הוכחה שכלית) שה' אינו גוף. ומפני זה מדרגת מציאותו יתעלה בתכלית החיזוק.

ז. גם למלאכים אין גוף, אך אין זה עיקר מעיקרי האמונה

וכן כל נברא נבדל, רוצה לומר המלאכים והשכל, הוא במציאותו חזק מאוד, קיים יותר מכל גוף. ומפני זה נאמין אנחנו שהמלאכים אינם גופות, ושכני העולם הבא נפשות נבדלות, רוצה לומר דעות (=שכלים בלי גוף). וכבר ביארנו ראיות מן התורה על זה במאמרנו המכונה "מורה הנבוכים". ואם לא ירצה להאמין זה אחד מן ההמון, וייטב בעיניו להאמין כי המלאכים גוף, ושהם יאכלו גם כן, אחר שבא בפסוק "וַיֹּאכְלוּ" (בראשית יח, ח), ושכני העולם הבא גם כן גופות - אנחנו לא נקפיד עליו בזה, ולא נשימהו לכופר, ולא נרחיק מעליו, ולא יוסיף אצלנו כל מי שיאמר זו סכלות. ולוואי כל סכל לא יסכל רק זה השיעור, ונהיה בטוחים שתמלט אמונתם מאמונת הגשמות בבורא יתברך, ואין היזק אם יאמינוהו בנבראים הנבדלים. ואם לא יספיק לאחד מן הסכלים שישים זה מקום ספק ולא יכריח אחת משתי הדעות, אבל יחזק דעתו ההמונית, וישים מום בדעתנו, וירחיק עלינו היותנו מאמינים המלאכים ובני העולם הבא נבדלים מן החומר נקיים ממנו - אין חטא עליו, כבר מחלנו לו בזה, וכבר ביארנו לו מומיו.

הערות - ילמד ענויים דרכו

11 וכן כתב במו"נ א, כו בעניין "דברה תורה כלשון בני אדם": "לכן הוא תואר בתארים המצביעים על גשמות, כדי להורות על כך שהוא יתעלה נמצא. שכן אין ההמון משיג ברגע הראשון מציאות זולת מציאות של גוף דווקא. לדעתם מה שאינו גוף, או מצוי בתוך גוף, אינו נמצא".

מסלול 1: יום ה לפרשות ויקהל (פקודי)

מסלול 2: יום ב לפרשות ויקהל (פקודי)

ח. היחס לפשטי המדרשות

ולא יחסרו פשוטי דרשות רבות יהיו תשובה (=השגה) עלינו, ואין פלא בזה, כמו שפסוקים רבים מדברי הנבואה יראה מפשרותיהם היות ה' גשם בעל עין ואוזן. אבל כשהתאמתו הראיות השכליות והמופתיות על המנע זה, ידענו כמו שאמרנו זכרונם לברכה: "דברה תורה כלשון בני אדם". אלא שהמופתים ההם לא יבינם ולא ישיגים מי שמאמין בגשמות. וכן עוד הראיות השכליות המורות על היות המלאכים ובני העולם הבא נקיים מן הגשמות, עד שנצטרך לומר במה שיביא לחשוב בהם הגשמות שהוא משל, לא יבינו הראיות ההן אלו המאמינים בהם שהם גופות. ואיך יצויר שיבינו הינקותם (=היותם מופשטים) מן החומר, והרי עיקר מציאותם, רצוני לומר המלאכים ונפשות בני העולם הבא, יחשבו אלו שלא תיוודע מציאותם רק בקבלה מצד התורה, ושאינן שם דרך עיון שיוורה על מלאכים ועל שאר הנפשות, כמו שכתבתי. מי שחשב שהגיע לידיעת האמיתיות ברגע, ובדעות ההן החלושות, ורפיון הבקשה, והעדר החכמות כולן, וההסתפקות בפשוטי המקובלות (=אמונות שבאו במסורת) כאילו לא כתבו זכרונם לברכה שדברי תורה יש להם נגלה ונסתר, ולזה יקראו הנסתר "סתרי תורה", וכאילו לא אמרו במסתרי התורה כלל דבר. אמנם אלו נטו מזה כולו עד שלא ידעו לו מקום.

וכבר בארנו "במורה הנבוכים" באלו העניינים מה שיש בו די לאנשי החכמה, וזכרנו דברי החכמים כולם בו, והעירונו על מקום זכרם לגלות הדבר ההוא אשר נביא ראייה ממנו ולהודיע אמיתתו.

ט. התרבות התלמידים המטעים את החכמים,

ומשתמשים בדברי הרמב"ם כראיה לטעותם הנפסדת

וכאשר התפרסם חיבורנו בארצות, והתפשט בקצוות, נאמר לנו שאחד מן התלמידים¹² בדמשק אמר שאין תחיית המתים, ולא תשוב הנפש לגוף אחרי הפרדה. ואמרו כל אנשי המעמד ההוא: איך תאמר זה? והתחיל להביא ראיה ממה שזכרנוהו אנחנו בחיבורנו, שהתכלית הוא העולם הבא¹³ ושאינן גוף בו. והתחילו הם להביא ראיה מן

הערות - ילמד ענוים דרכו

12 לצערנו תלמיד שוטה זה חזר בתחיית המתים כל כמה דורות והזיק לרמב"ם וסילפו. ושוב קם בתחיית המתים גם בדורנו. אבל הוא עצמו עדות שה' מחיה מתים...

13 כאן עומק הבלבול של החכמים. רוב רובם של הראשונים סוברים ש"עולם הבא" בלשון חז"ל הוא העולם שאחרי תחיית המתים עם הגוף. ולכן כשהרמב"ם אמר שלבני העולם הבא אין גוף, הבינו שלדעתו תחיית המתים היא לנשמות ללא גוף, כלומר שאין תחיית המתים. וצירפו לזה מה שהרמב"ם אומר על מדרשי חז"ל שחלקם משל, וביארו שלדעתו כל המקומות שכתוב שתייה תחיית המתים - זה משל. זאת אף על פי שהרמב"ם מעולם לא פירש את עניין תחיית המתים כמשל

מסלול 1: יום ה לפרשות ויקהל (פקודי)

מסלול 2: יום ב לפרשות ויקהל (פקודי)

המפורסם באומה ובדברי החכמים בזה, ואמר שהם כולם משל¹⁴, וארכו דבריהם עמו וכאשר נודע לנו מה שאירע, לא הרגשנו אליו ואמרנו: זה בטל במיעוטו!¹⁵ שאין מי שיסכל זה ולא מי שתקשה עליו הבנת מה שאמרנוהו.

וכאשר היה בשנת אלף וחמש מאות לשטרות (=שנת ד'תתקמ"ט ליצירה היא שנת 1189 למניינם) הגיעה אלינו **אגרת מארצות תימן**, ישאלו בה על דברים, ואמרו שיש אנשים אצלם שפסקו שהגוף יכלה ויפסד ולא תשוב הנפש לגוף אחר הפרדה, ושהגמול והעונש לנפש לבד, והביאו ראיה ממה שאמרנוהו אנחנו בכני העולם הבא, וכאשר נזכרו להם דברי החכמים הגלויים המבוארים בתחיית המתים וקצת דברי הנביאים אמרו: זה משל ויפורש! ואמר לנו זה השואל, שהתפשט אצלם זו הדעת והשליכו זולתה, וביקשו ממנו תשובה. והשיבנו על שאלותיהם, וכיארנו להם שתחיית המתים פינת התורה, והוא שוב הנפש לגוף, ולא יפורש זה, ושחיי העולם הבא אחר¹⁶ תחיית המתים, כמו שאמרנו בפרק "חלק", וחשבנו שזה השיעור מספיק.

וכאשר היתה בזאת השנה שנת אלף חמש מאות ושתיים לשטרות (=שנת ד'תתנ"א ליצירה

הערות - ילמד ענוים דרכו

ולא אמר שתחיית המתים רק לנשמות, אלא בלבלו בין העולם הבא לתחיית המתים. וכבר טעה בזה הראב"ד בעל ההשגות בהל' תשובה ח,ב: "העוה"ב אין בו גוף אמר אברהם: דברי האיש הזה בעיני קרובים למי שאומר אין תחיית המתים לגופות אלא לנשמות בלבד! וחי ראשי לא היה דעת חז"ל על זה, שהרי אמרו כתובות (ק"א): 'עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן ק"ו מחטה וכו' וכן היו מצווין לבניהם (שבת קיד): 'אל תקברוני בכלים לבנים ולא בשחורים שמא אזכה', וכן אמרו (סנהדרין צב) שלא ישוּבו הצדיקים לעפר אלא עומדין בגווייתם, וכן אמרו (סנהדרין צא) 'במומם עומדין ומתרפאין' - וכל אלה מוכיחים כי בגווייתם הן עומדין חיים". וכן העיר הרמב"ם באגרת לרבי יוסף אבן ג'אבר (הוצאת הגר"י שילת עמ' תי): "מה שזכרת ששמעת אותם אומרים שאנחנו הרחקנו תחיית המתים, רצוני לומר: חזרת הנפש לגוף - זה הוצאת שם רע גדול עלינו, ואומר זה עלינו או שהוא איש רשע ערום, יוציא מדברינו מה שלא אמרנו, או איש סכל, נתקשה עליו להבין דברינו בעולם הבא, וחשב שהוא תחיית המתים".

14 הלך צעד אחד קדימה. כי הנביאים והמדרשים דברו במשלים, אבל לא אמרו דבר שקר. חז"ל אמרו להאמין בתחיית המתים, ולא ניתן לומר על זה שהוא משל. ועוד שאין אומרים משל אלא על דבר שמנוגד לשכל בהוכחה מופתית (מו"נ ב,כה). ועוד שאין אומרים "משל" על אמונה שיש לה מסורת בישראל אצל כל החכמים. ואינו דומה לטעות שטעו שיש לקב"ה גוף וכיו"ב - שבזה טעו חכמים פשוטים ואילו גדולי ישראל לא טעו בזה מעולם.

15 פלא על הרמב"ם שבדבר של אמונה לא חשש להעמיד דבר על טעותו, ולא נהג כמו שהוא עצמו הדריך את חכמי תימן - לפתור את בעיית המתחזה למשיח מיד, לפני שיגרום נזק. וראה לקמן בפסקה המתחילה "במאמר אין" ובהערות שם.

16 כאן תשובה לרבות מהשאלות ששאלו על הרמב"ם. גם לפי הרמב"ם עולם הנשמות שאחר תחיית המתים הוא העולם הבא העיקרי, ולא עולם הנשמות שלפני התחייה. על כן כל מה שהוכיחו מלשון חז"ל שהעולם הבא תלוי בתחיית המתים, אינו סותר את שיטת הרמב"ם. וכן מה שהוכיחו שחז"ל אינם אומרים על משהו שהוא היום "בעולם הבא" אלא רק "מוזמן לחיי עולם הבא" - אינו קושיה לפי זה. וכן העיר רי"א בספר העיקרים, בכיאר שיטת הרמב"ם.

מסלול 1: יום ה לפרשות ויקהל (פקודי)

מסלול 2: יום ב לפרשות ויקהל (פקודי)

היא שנת 1191 למניינם), הגיעו אלינו כתבים ממקצת חברינו מבבל, זכרו ששואל מאנשי תימן שאל על העניינים ההם בעצמם לזה ראש ישיבה רבינו שמואל הלוי הנסמך בבגדד בזמננו זה, ושהוא חיבר להם מאמר בתחיית המתים, ושם דברינו בזה העניין קצתם טעות ושגגה, וקצתם שאפשר להתנצל עליהם, ונצל אותנו (=לימד עלינו זכות) ועזר מעט בקולמוסו.

י. ביקורת על מאמר תחיית המתים של ראש הישיבה הבגדדי

ואחר אלו המכתבים נשלח אלינו זה המאמר אשר חיברו זה הגאון בלשונו. וראינו כל הדרשות וההגדות אשר קיבצן. וידוע אצל כל אדם, שאין המבוקש מן החכמים סיפור הדרשות והמעשים ההם הנפלאים בלשונם, כמו שידרשום הנשים בבית האבל קצתן לקצתן, אבל המבוקש מהם לבאר ענייניהם עד שיאותו למושכל או יקרכו אליו (=הרמב"ם מבקר את רה"י הבגדדי שכינס להם מדרשים ללא ביאור והשאיר אותם על פשוטם, ולזה לא צריך לו או לחכם אחר).

ויותר נפלא (=מזור, טיפשי) מזה, הדעות הנפלאות ההן אשר זכרן ואמר שהן "דעות הפילוסופים בנפש" – זאת ראייה שהוא יחשוב שכל מה שיאמרוהו "המדברים"¹⁷ וזולתם מן הדעות הנפסדות הן דעות הפילוסופים.

והנפלא (=המזור) מכל מה שראינו בו, רוצה לומר במאמר ההוא, ואף על פי שכולו פלא, אומרו ש"צ (=שמרהו צורו) ש"חכמי הפילוסופים לא יאמרו בהימנע שוב הנפש לגוף אחר הפרדה ממנו, אבל הוא מדרך העיון מכת האפשר" – זהו לשונו. וזה מאמר יורה שה"מדברים" אצלו הם חכמי הפילוסופים, ושאיין לו ידיעה בדרכים אשר יבחנו בהם הפילוסופים "ההכרח" (=מה שמוכח להיות) ו"הנמנע" (=מה שאינו יכול להיות) ו"האפשר" (=מה שאפשר שיהיה ואפשר שלא).

וכן יזכור דברים שנלקחו ממאמר הגמול ל"אבן סינא" וחשבם מאמרים פילוסופים. וכן ראינו זה הגאון ש"צ גזר ופסק, שהפילוסופים לא יתאמת אצלם השאר הנפשות ושהם חולקים בזה. ואני תמה: מי הם אלה אשר קראם "פילוסופים"? וראינו פלא אחר אצל זה הגאון, שאין לשכל זיכרון (=קיום נצחי), לא אדע – אם הנפש

הערות – ילמד עניים דרכו

17 כת אסלאמית שניסתה לעגן את עיקרי האמונה ולדחות את שיטת הפילוסופים בשיח פילוסופי, אך ללא הוכחות אמיתיות העומדות בביקורת חוקי הלוגיקה. הרמב"ם ביקר אותם בסוף חלק א של המו"נ, שהם משתמשים בעיקר בדמגוגיה וברטוריקה ולא בכירור על דרך האמת. העובדה שהחכם הבגדדי קורא להם פילוסופים, מעידה שאינו מבחין כלל ביניהם ואין לו בחכמה זו של הלוגיקה והבאת הראיות ולא כלום.

מסלול 1: יום ה לפרשות ויקהל (פקודי)

מסלול 2: יום ב לפרשות ויקהל (פקודי)

והשכל בפילוסופותו דבר אחד, או הנפש תישאר והשכל יכלה, או השכל ישאר והנפש תכלה, והיא הנפש אשר אמר שהפילוסופים לא ידעוה ושאחת מדעותם בה שהיא הדם? ואולי השכל אצלו מקרה, כמו שאמרו המדברים אשר הם חכמי הפילוסופים אצלו, ואם כן הוא יכלה בלא ספק?

ואילו הסתפק זה הגאון בקיבוץ הדרשות ההן והמעשיות ובפירוש הפסוקים ההם אשר התבאר בפירוש ההוא שתחיית המתים נזכר בביאור התורה - היה הנאות והראוי לכיוצא בו.

סוף דבר - כל מה שאמרו ש"צ או רובו כבר נאמר כיוצא בו או פחות ממנו, ואין כוונתנו במאמרנו זה לחלוק על דבר ממה שכלל אותו המאמר ההוא ואף לא לזכרו. ואולם זכרנו ממנו מה שזכרנו לצורך הביא אליו במה שאנחנו בו שיתבאר למסתכל. אבל כוונתנו למקום התועלת המגיעת למתלמד, לא למה שיתלה להגדלת איש ועזרתו או בהשפלת אחר והקטנתו. ודרכי המחלוקת וההריסה מותרים למי שירצה ללכת בהם, וה' יסגור בעדנו זה הדרך וכיוצא בו.

שאלות מנחות:

- ✦ מה המקור לרמב"ם שבעולם הבא אין גוף? האם זה מקור מפורש?
- ✦ האם אדם שחושב שיש גוף בעולם הבא - כופר, לדעת הרמב"ם?
- ✦ מה ההבדל בין המדרשים והנבואות שהרמב"ם כותב עליהם שהם משל, לבין תחיית המתים שהתלמידים שבאו אחרי הרמב"ם אמרו שגם היא משל?
- ✦ מהן שתי הטעויות שגרמו ללומדים לחשוב שאין תחיית המתים?
- ✦ האם העובדה שהחכם הבגדדי לימד זכות על הרמב"ם, גרמה לרמב"ם לא להתייחס לטעויות שבמאמרו?